УДК 376: 159.922.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-918-926

Литвин Інна Миколаївна кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0002-8946-1449

Зорочкіна Тетяна Сергіївна докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0002-6321-0852

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, 90201 м. Берегове, https://orcid.org/0000-0003-3518-2767

Пирог Юлія Віталіївна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0009-0004-0372-7309

ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОГО ПРАЦІВНИКА ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розкрита інклюзивна компетентність як важлива складова педагогічного працівника початкової школи.

Базовою складовою професійно-особистісної готовності педагога для роботи в інклюзивній школі є професійно-гуманістична спрямованість його особистості, яка проявляється в усвідомленні ним важливості реалізації завдань інклюзивної освіти, задоволеності своєю професійною діяльністю, прагненні опанувати професійну майстерність інклюзії дітей з особливостями розвитку. Тому педагог повинен усвідомлювати гуманістичну сутність та спрямованість своєї діяльності на надання допомоги дітям незалежно від ступеня тяжкості їх порушень, з тим щоб розвивати особистість загалом, соціалізувати її в соціумі, а не лише орієнтуватися на освітній результат. Важливо допомагати такій дитині реалізуватися в житті, причому знайти межу між дуже великими очікуваннями та відсутністю надії на позитивні зміни у майбутньому.

Це передбачає відданість педагога суб'єкт-суб'єктним відносинам, у процесі яких визнаються та поважаються інтереси кожної дитини, створюються комфортні умови для її проживання та розвитку. Це може бути досягнуто в тому випадку, якщо педагог братиме до уваги те, що особистість

дитини з особливостями розвитку залежить від тих взаємин, які складаються в неї з оточуючими і особливо з педагогами та батьками. Тому педагог, який працює з цією категорією дітей, має бути духовно багатий, розуміти важливість своєї місії та свого самовдосконалення. Для нього важливим є розвиток таких якостей, як милосердя, емпатія, толерантність, педагогічний оптимізм, доброзичливість та інші. При цьому важливо, щоб педагог усвідомлював важливість володіння цими якостями та прагнув їх розвивати. Тому завдання ЗВО – розвиток професійної самосвідомості студентів, формування у них усвідомлення себе як суб'єкта інклюзивного процесу.

Процес інклюзії перебуває в початковому етапі. У цьому контексті для педагога початкової школи дуже важливо вміти протистояти труднощам, які, безсумнівно, матимуть місце у його педагогічної діяльності. Тому так важливо розвивати у студентів вміння регуляції своєї діяльності, контролю у стресових ситуаціях, формувати вміння швидко та впевнено реагувати на зміну обставин та приймати рішення.

У своєму професійному арсеналі педагогічний працівник початкової школи повинен мати вміння, які допоможуть йому впоратися з розчаруваннями, негативними емоціями, адаптуватися у важких життєвих ситуаціях. Важливо, щоб зустрічаючись із труднощами, вчитель умів оцінювати реальну ситуацію не як загрозливу, а як таку, що дає нові можливості для розвитку дитини, і на цій основі знаходив оптимальний вихід вирішення проблеми.

Ключові слова: інклюзивна компетентність, педагогічний працівник, початкова школа, дитина, освіта.

Litvin Inna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior teacher Department of Primary Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-8946-1449

Zorochkina Tetiana Sergiivna Head of the Department, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Primary Education, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0002-6321-0852

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, https://orcid.org/ 0000-0003-3518-2767.

Pyroh Yuliia Vitaliivna Master's degree student, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0009-0004-0372-7309

INCLUSIVE COMPETENCE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF A PRIMARY SCHOOL TEACHER

Abstract. The article reveals inclusive competence as an important component of a primary school teacher.

The basic component of a teacher's professional and personal readiness to work in an inclusive school is the professional and humanistic orientation of his personality, which is manifested in his awareness of the importance of implementing the tasks of inclusive education, satisfaction with his professional activities, and the desire to master the professional skills of including children with developmental disabilities. Therefore, the teacher must be aware of the humanistic essence and the orientation of his activities to provide assistance to children regardless of the severity of their disorders, in order to develop the personality as a whole, socialize it in society, and not only focus on educational results. It is important to help such a child to realize himself in life, and to find a line between very high expectations and the lack of hope for positive changes in the future.

This involves the teacher's commitment to subject-subject relations, in the process of which the interests of each child are recognized and respected, comfortable conditions are created for his living and development. This can be achieved if the teacher takes into account that the personality of a child with developmental disabilities depends on the relationships that he has with others and especially with teachers and parents. Therefore, a teacher who works with this category of children must be spiritually rich, understand the importance of his mission and his self-improvement. For him, the development of such qualities as mercy, empathy, tolerance, pedagogical optimism, benevolence and others is important. At the same time, it is important that the teacher realizes the importance of possessing these qualities and strives to develop them. Therefore, the task of higher education is to develop students' professional self-awareness, to form in them an awareness of themselves as a subject of the inclusive process.

The inclusion process is at an initial stage. In this context, it is very important for a primary school teacher to be able to withstand difficulties that will undoubtedly occur in his pedagogical activity. Therefore, it is so important to develop in students the ability to regulate their activities, control in stressful situations, to form the ability to quickly and confidently respond to changing circumstances and make decisions.

In his professional arsenal, a primary school teacher should have skills that will help him cope with disappointments, negative emotions, and adapt in difficult life situations. It is important that when faced with difficulties, the teacher knows how to assess the real situation not as threatening, but as one that provides new opportunities for the child's development, and on this basis find the optimal solution to the problem.

Keywords: inclusive competence, pedagogical worker, primary school, child, education.

Постановка проблеми. Процеси, що відбуваються у світі, такі, як глобалізація, зростання конкуренції економічних систем, інтеграція зумовлюють системні зміни у сфері освіти, яка стає одним з основних факторів розвитку суспільства. У цьому контексті як парадигма розвитку сучасної освіти, якогось світового бренду можна розглядати інклюзивну освіту, що забезпечує рівний доступ до освіти для всіх, хто навчається з урахуванням різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей [7].

Таким чином, тенденції, що існують на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики, пов'язані з необхідністю ширшого включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я в соціум, актуалізують проблему формування інклюзивної компетентності у вчителів.

Для практичного здійснення інклюзивної освіти необхідно вирішити низку проблем, пов'язаних не лише з матеріальною базою, а й різними позиціями членів суспільства, і, насамперед, неготовністю вчителів до здійснення своєї професійної діяльності у нових умовах. Враховуючи, що дитина з обмеженими можливостями здоров'я має отримати можливість вільного вибору освітньої установи, кожному вчителю необхідно мати певний рівень сформованості інклюзивної компетентності як складової її професійної компетентності [3].

Мета статті - висвітлити інклюзивну компетентність як важливу складову педагогічного працівника початкової школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатьом дослідженням із розгляду питань інклюзивного навчання приділяли увагу В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Кузава, Ю. Найда, В. Синьов, О. Таранченко й інші.

Питанням формування інклюзивної компетентності фахівців, є предметом наукового пошуку дослідників Л. Антонюк, К. Бовкуш, Ю. Бойчука, І. Возняк, О. Казачінер, О. Дубасенюк, І. Сасіної, О. Семоног, С. Сисоєвої, І. Романовської, З. Фалинської, Н. Тамарської, Л. Фальковської, В. Хитрюк, М. Черняєвої, С. Чупахіної, М. Чайковського та інших.

Виклад основного матеріалу. Інклюзивна компетентність педагогів початкової школи відноситься до рівня спеціальних професійних компетентностей. Це інтегративне особистісне освіту, що зумовлює здатність вчителів здійснювати професійні функції в процесі інклюзивної освіти, враховуючи різні освітні потреби учнів та забезпечуючи включення дитини з обмеженими можливостями здоров'я в середу освітньої організації та створення умов її розвитку та саморозвитку [1].

Діяльність вчителя, що працює в інклюзивному класі, на відміну від діяльності педагогів звичайних шкіл має властиві лише їй особливості:

• вміння розуміти медичні діагнози для того, щоб врахувати специфічні особливості дитини, зрозуміти їх причини, і на цій основі знайти для неї оптимальний освітній маршрут;

• знання психолого-педагогічної діагностики для визначення труднощів дітей у зв'язку з порушенням розвитку, їх причини та на основі цього проектувати можливі шляхи усунення;

• спрямованість навчально-виховної роботи на соціалізацію дитини, створення в освітній установі умов для освоєння нею компетенцій,

необхідні для життєдіяльності в інклюзивному класі та суспільстві;

• вміння враховувати тип відхилення у розвитку учня при організації роботи з класом;

• знання методик організації інклюзивного навчального процесу, адаптації освітнього середовища, дидактичних матеріалів, вміле використання їх на практиці;

• висока креативність у роботі, здатність творчо мислити, оскільки відсутні „готові рецепти" допомоги дітям з особливими освітніми потребами [4].

Основними показниками роботи вчителя в інклюзивному класі є просування дитини у розвитку, оволодіння ним моральними нормами, самореалізація кожної дитини з урахуванням її індивідуальних психічних та фізичних особливостей у різних сферах життєдіяльності, а також забезпечення кращих умов життя у сім'ї.

Для вчителя, який працює з особливими дітьми, дуже важливо володіти системою внутрішніх та зовнішніх регламентацій, серед яких важливе місце посідають професійні принципи, що базуються на гуманістичних загальнолюдські цінності. Їх можна уявити так:

- принцип професійної компетентності, який означає, що педагог має володіти спеціальною підготовкою у роботі з дітьми, які мають відхилення у психофізичному розвитку;

- принцип надання допомоги. Педагог виступає у ролі допомагає, що підтримує, здійснює роль фасилітатора. Працюючи з дітьми він виступає в позиції не „над", а „біля" дитини, за необхідності позиція „біля" переходить на допомогу;

- принцип моральної відповідальності за обрані пріоритети та результати навчання та виховання дитини. При цьому важливо, щоб соціально значущу мету, визначену у нормативних актах, педагог максимально співвідносив з особистісними потребами та інтересами дитини;

- принцип креативності та інваріотивності полягає у творчому, цілеспрямоване прагнення педагога вдосконалювати освітні ресурси, прийоми, засоби роботи з урахуванням особливостей вихованців та своїх власних особливостей;

- принцип педагогічного оптимізму означає, що педагог вірить у сили та можливості дитини з особливими потребами, на її успішну соціалізацію;

- принцип пріоритетних завдань передбачає, що в процесі взаємодії педагога з особливою дитиною на всіх етапах слід висувати найбільш важливу мету, досягнення якої сприятиме її переходу на наступний етап розвитку [5].

Враховуючи багатогранний характер професійної компетентності педагога, який працює з дітьми, які мають обмежені можливості здоров'я, у

підготовці майбутніх педагогів до цієї діяльності доцільно виділити основні напрямки діяльності ЗВО:

• Комунікативна діяльність. Вона важлива тому, що багатьом особливим дітям важко в оволодінні промовою і не завжди з її допомогою здатні висловити свої почуття, думки та бажання. Вчитель повинен вміти правильно інтерпретувати їхню поведінку, володіти прийомами невербального та діалогічного спілкування.

• Діагностична діяльність. У процесі інклюзивного навчання важливо визначати рівень розвитку дитини, інтерпретувати її прояви у навчальній діяльності, визначати характер та вираженість труднощів у освоєнні курикулуму.

• Прогностична діяльність. Вона спрямована на прогнозування розвитку дитини, ефективності використання різних корекційно-педагогічних технологій.

• Консультативна діяльність. Передбачає взаємодію з батьками та педагогічними працівниками з метою забезпечення їх необхідною інформацією для більш якісної допомоги та підтримки дитини.

• Просвітницька діяльність. Пов'язана з інформуванням соціуму про дітей, мають відхилення у розвитку, спрямовано формування гуманного ставлення до них, забезпечення сімей, у яких виховуються, інформацією різних шляхах психолого-педагогічної допомоги дітям.

• Трансформаційна діяльність. Передбачає постановку корекційно розвиваючих завдань у навчально-виховному процесі, використання відповідних методів та прийомів, відбір та перетворення навчального, дидактичного та методичного матеріалу з урахуванням типу відхилення дітей. Ця діяльність передбачає облік специфічних труднощів та проблем, які мають діти з обмеженими [2].

Таким чином, професія вчителя працюючого в інклюзивному класі вимагає безперервного оновлення, поповнення знань, зростання професійної компетентності, що виявляються у вдосконаленні педагогічної майстерності.

До структури інклюзивної компетентності вчителя входять ключові змістовні (мотиваційна, когнітивна, рефлексивна) та ключові операційні компетенції, які ми розглядатимемо як компоненти інклюзивної компетентності вчителя.

Мотиваційний компонент інклюзивної компетентності вчителя включає мотиваційну компетенцію, що характеризується глибокою особистісною зацікавленістю, позитивною спрямованістю на здійснення педагогічної діяльності в умовах включення дітей з обмеженими можливостями здоров'я в середовище однолітків, що нормально розвиваються, сукупність мотивів (соціальних, пізнавальних, професійних, та ін.). Мотиваційна компетенція визначається як здатність на основі сукупності цінностей, потреб, мотивів, адекватних цілям та завданням інклюзивного навчання, мотивувати себе на виконання певних професійних дій [6].

Найбільш значущою для цієї компетенції є спрямованість особистості вчителя. Це, по-перше, загальна гуманістична спрямованість особистості, а, по-друге, позитивна спрямованість на провадження професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти дітей з різними освітніми потребами, розуміння значущості інклюзивної освіти для успішної соціалізації дітей з обмеженими можливостями здоров'я, глибоке усвідомлення його гуманістичного потенціалу.

Когнітивний компонент інклюзивної компетентності вчителя включає когнітивну компетенцію, яка визначається як здатність педагогічно мислити на основі системи знань та досвіду пізнавальної діяльності, необхідних для здійснення інклюзивної освіти, здатність сприймати, переробляти у свідомості, зберігати в пам'яті та відтворювати в потрібний момент інформацію, важливу теоретичних та практичних завдань інклюзивної освіти.

В основі цієї ключової компетенції лежать наукові професійно-педагогічні знання інноваційних інтеграційних у сфері діяльності спеціальної освіти; основ розвитку особистості; педагогічних та психологічних основ навчання та виховання; анатомо-фізіологічних, вікових, психологічних та індивідуальних особливостей учнів у нормі та учнів з різними порушеннями у розвитку; основ педагогічного управління процесом саморозвитку вихованців; основних закономірностей взаємодії суспільства та людини з порушеннями у розвитку [2].

Рефлексивний компонент інклюзивної компетентності вчителя включає рефлексивну компетенцію, що виявляється у здатності до рефлексії діяльності в умовах підготовки та здійснення інклюзивної освіти.

Операційний компонент інклюзивної компетентності вчителя включає операційні компетенції, які визначаються як здатність виконання конкретних професійних завдань у педагогічному процесі та являють собою освоєні способи та досвід педагогічної діяльності, необхідні для успішного здійснення інклюзивної освіти, вирішення виникаючих педагогічних ситуацій, прийомів самостійного та мобільного вирішення педагогічних провадження пошуково-дослідницької діяльності [7].

Функціональна сфера інклюзивної компетентності представлена системою операційних компетенцій, причому кожна операційна компетенція містить у своєму складі повний цикл ключових змістових компетенцій:

- діагностична - здатність постановки правильного діагнозу рівня розвитку учнівського колективу, розвитку особистості, навченості та вихованості окремих учнів, стану педагогічного процесу в цілому та на окремих його етапах в умовах інклюзивної освіти;

- прогностична – здатність передбачати результати тих чи інших педагогічних дій в умовах інклюзивної освіти;

- конструктивна - здатність конструювання педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти шляхом постановки адекватних даних діагностики цілей (як загальних, так і індивідуальних) та грамотного планування своєї

педагогічної діяльності з урахуванням різних освітніх потреб учнів, варіювання формами, методами та засобами навчання;

- організаційна – здатність організації педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти, творче застосування у професійній діяльності індивідуального підходу (наприклад, навчання за індивідуальним освітнім маршрутом);

- комунікативна – здатність встановлювати конструктивні відносини із суб'єктами педагогічного процесу, що сприяють ефективному здійсненню інклюзивної освіти;

- технологічна – здатність здійснення методик та технологій інклюзивної освіти для дітей з різними освітніми потребами та різними видами порушень у розвитку;

- корекційна – здатність коригувати хід педагогічного процесу на будь-якому його етапі, враховуючи результати проміжної та підсумкової діагностики;

- дослідницька – здатність вивчати, аналізувати педагогічні явища, проводити дослідно-експериментальну роботу [1].

Висновки. Виходячи з того, що інклюзивна освіта поки не введена в широку практику освітніх організацій, але закріплена законодавчо, а працюючі вчителі не мають високий рівень розвитку інклюзивної компетентності, є доцільним включення до програми курсів підвищення кваліфікації модуля для відпрацювання компетенцій в умовах реалізації.

Аналіз змісту ключових змістовних та операційних компетенцій, що входять до системи інклюзивної компетентності, дозволяє детальніше подати результати освітнього процесу в рамках підвищення кваліфікації, спрямованого на її розвиток, а отже, більш ефективно його конструювати та здійснювати.

Література

1. Бойчук Ю.Д., Бородіна О.С., Микитюк О.М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія. Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2015. 117.

2. Губарь О. Г., Демидова Ю. О., Савастру Н. І. Роль педагога у впровадженні інклюзивної освіти: компетентності та підходи. Академічні візії. 2023. 26. 1–12.

3. Дригач Т. Г., Непочатова О. О., Нерсисян Д. А. Підготовка майбутніх учителів НУШ для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Inclusion and Diversity. Спецвипуск. 2023. 18–22.

4. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: Монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152.

5. Порошенко М. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300.

6. Провальна Н. Розвиток інклюзивної компетентності педагогічного працівника початкової школи як наукова проблема Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2023. 4(128). 80–90.

7. Соловей Т. В., Чайковський М. Є. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 2013. 1 (7). 220–224.

References

1. Boychuk YU.D., Borodina O.S., Mykytyuk O.M. Inklyuzyvna kompetentnist′ maybutn′oho vchytelya osnov zdorov″ya [Inclusive competence of a future teacher of the basics of health]: monohrafiya. Kharkiv: KHNPU im. H.S.Skovorody, 2015. 117. [in Ukrainian].

2. Hubar′ O. H., Demydova YU. O., Savastru N. I. Rol′ pedahoha u vprovadzhenni inklyuzyvnoyi osvity: kompetentnosti ta pidkhody [The role of a teacher in the implementation of inclusive education: competencies and approaches]. Akademichni viziyi. 2023. 26. 1–12. [in Ukrainian].

3. Dryhach T. H., Nepochatova O. O., Nersysyan D. A. Pidhotovka maybutnikh uchyteliv NUSH dlya roboty z dit′my z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Training of future teachers of the National School of Education for working with children with special educational needs]. Inclusion and Diversity. Spetsvypusk. 2023. 18–22. [in Ukrainian].

4. Kolupayeva A. A., Taranchenko O. M. Inklyuzyvna osvita: vid osnov do praktyky [Inclusive education: from basics to practice]: Monohrafiya. Kyyiv: TOV «ATOPOL», 2016. 152. [in Ukrainian].

5. Poroshenko M. Inklyuzyvna osvita [Inclusive education]: navchal′nyy posibnyk. Kyyiv: TOV «Ahent·stvo «Ukrayina», 2019. 300. [in Ukrainian].

6. Proval′na N. Rozvytok inklyuzyvnoyi kompetentnosti pedahohichnoho pratsivnyka pochatkovoyi shkoly yak naukova problema[Development of inclusive competence of a primary school teacher as a scientific problem]. Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi. 2023. 4(128). 80–90. [in Ukrainian].

7. Solovey T. V., Chaykovs′kyy M. YE. Zmistovni komponenty profesiynoyi kompetentnosti sotsial′noho pratsivnyka inklyuzyvnoho zakladu osvity [Content components of professional competence of a social worker of an inclusive educational institution]. Zbirnyk naukovykh prats′ Khmel′nyts′koho instytutu sotsial′nykh tekhnolohiy Universytetu «Ukrayina». Khmel′nyts′kyy, 2013. 1 (7). 220–224. [in Ukrainian].